

MARCIN BARANOWSKI, *BITWA POD KALISZEM 13 LUTEGO 1813, ZABRZE* 2006, SS. 197, IL.

Bitwa pod Kaliszem była największym i zarazem ostatnim starciem zbrojnym w polu, stoczonym na terytorium Księstwa Warszawskiego w kampanii 1813 roku. Niestety, jak się zdaje wydawać, starcie z 13 lutego całkiem przegrało w zbiorowej pamięci z *kaliską bitwą narodów* z 29 października 1706 roku¹. Wtedy to na polach pomiędzy Kaliszem, Kościelną Wsią i Dobrzecem starło się ponad 50 000 żołnierzy czterech państw, wojujących w tym czasie na obszarze Rzeczypospolitej. Przeciwko wojskom szwedzkim, posiłkowanym przez oddziały stronników Leszczyńskiego, wystąpiły oddziały wojsk koronnych, walczących po stronie Augusta II, jego własne wojska saskie i silne oddziały rosyjskie².

Cofający się z terenów Księstwa Warszawskiego VII korpus saski, w nocy z 11 na 12 lutego zatrzymał się pod Turkiem, gdzie doszło do starć z jazdą rosyjską. 11 lutego Rosjanie dotarli do Konina, dzień później podeszli pod Rychwał, a wysunięte oddziały wojsk carskich pojawiły się pod Stawiszynem, gdzie starły się z wysłaną na rekonesans jazdą polską pod dowództwem Biernackiego. Świeżo zebrani i niewyćwiczeni żołnierze pospolitego ruszenia, ponosząc duże straty, oddali pole Rosjanom. Wieczorem 12 lutego gen. Reynier

¹ Mariusz Kurzajczyk, „Napoleońska klęska pod Kaliszem i zjazd monarchów”, *Ziemia Kaliska* 6 (2013): 15; Tomasz Dalinkiewicz, „Ostatnia bitwa Napoleona i zaginiony pod Kaliszem skarb”, [on line] <http://www.faktykaliskie.pl/kategorie/reportaze/ostatnia-bitwa-napoleona-i-zaginiony-pod-kaliszem-skarb,98.html> (dostęp 12.08.2017); Zdzisław Jan Małecki, Paweł Gołębiak. „Bitwa pod Kaliszem 13 lutego 1813 r.”, *Zeszyty Naukowe Inżynieria Lądowa i Wodna w Kształtowaniu Środowiska* 13 (2015): 76-84.

² Bitwa ta została stosunkowo szeroko omówiona, por.: Józef Raciborski, *Monografia Kalisza część I*, (Kalisz: Nakład „Gazety Kaliskiej”, 1912), 47-54; Jan Wimmer, „Bitwa pod Kaliszem 29 października 1706 roku”, w: *Osiemnaście wieków Kalisza. Studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego*, t. III, red. Aleksander Gieysztor i Krzysztof Dąbrowski (Kalisz: Wydawnictwo Poznańskie, 1962), 119-138; Władysław Kościelniak, „Potop szwedzki w Kaliszu i okolicy”, *Kalisia Nowa* 3 (2002): 15; Mariusz Kurzajczyk, „Bitwa pod Kaliszem 1706 roku. Fantazje i propaganda”, *Kalisia Nowa* 10 (2004): 18-19; Tenże. „Bitwa pod Kaliszem w 1706 r.”, *Rocznik Kaliski XXXII* (2006): 23-45; Leszek Ziąbka, Sławomir Miłek, Adam Kędziński, „Archeologiczne ślady „bitwy narodów” pod Kaliszem w 1706 roku”, *Kronika Wielkopolski* 1 (2007): 41-45; Ewa Andrysiak, „Źródła i materiały do dziejów bitwy pod Kaliszem w 1706 roku”, *Rocznik Kaliski XXXIII* (2007): 255-260; Mirosław Nagielski, „Kalisz w dobie wielkiej wojny północnej (1701-1716)”, w: *Kalisz na przestrzeni wieków*, red. Henryk Samsonowicz (Kalisz: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2013), 225-248. ; Mikołaj Olejnik, Paweł Sz. Skowroda, *Kalisz 29 X 1706. Niechciane zwycięstwo, wybaczona porażka*, (Zabrze-Tarnowskie Góry: Wydawnictwo Inforteditions, 2017). W dniu 28 października 2006 roku w Kaliszu odbyła się konferencja naukowa zorganizowana przez Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historyczny UAM w Poznaniu oraz Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, upamiętniająca 300 - lecie bitwy.

dotarł do Kalisza. Przez całą noc, do ok. godziny 12 następnego dnia, do miasta wkraczały kolejne oddziały saskie. Wojsko rozlokowano w Tyńcu, obsadzając most prowadzący do bramy toruńskiej; w Skarszewie oraz w wioskach leżących przy traktach wiodących do Stawiszyna i Pызdr.

13 lutego korpus gen. Wintzingerode podjął marsz na Kalisz, przechodząc przez Rychwał i Stawiszyn, gdzie około pierwszej po południu zarządzono krótki odpoczynek przed spodziewaną bitwą.

Przebieg bitwy można podzielić na dwa etapy: I etap – od godziny 13 do 15 – walki o Borków i Kokanin, obrona Pawłówka. Etap II – od godziny 15 do 21 – rosyjskie natarcie w centrum i na lewym skrzydle, zdobycie Pawłówka, obrona Tyńca.

W nocy z 13 na 14 lutego obrońcy Kalisza wycofali się z miasta w stronę Raszkowa i Ostrowa. Bitwa zakończyła się zdecydowanym zwycięstwem Rosjan. Straty VII korpusu były poważne, utracono ok. 1,5 tys. żołnierzy. Straty po stronie rosyjskiej ocenia się na ok. 600 żołnierzy.

Bezpośrednim skutkiem bitwy było rozbicie korpusu saskiego i zajęcie Kalisza przez Rosjan. Na płaszczyźnie strategicznej klęska VII korpusu doprowadziła do rozerwania ugrupowania wojsk napoleońskich na terenie Księstwa Warszawskiego, czego konsekwencją stało się odcięcie korpusu polskiego od głównych sił Wielkiej Armii. Odwrót wicekróla Włoch, Eugeniusza de Beauharnais, na zachód, spowodowany przekroczeniem przez wojska rosyjskie Warty na zachód od Poznania oraz klęska korpusu saskiego pozbawiały oblężone twierdze nadwiślańskie nadziei odsieczy. Z kolei załogi twierdz nadodrzańskich musiały szykować się w pośpiechu do nadejścia wojsk rosyjskich.

Wojsko carskie miało teraz otwartą drogę na Śląsk, co z kolei stwarzało możliwość rozpoczęcia układów politycznych z przebywającym we Wrocławiu królem Fryderykiem Wilhelmem III. Klęska doznana pod Kaliszem poważnie zachwiała lojalnością wojsk saskich dla sprawy napoleońskiej. Odbudowany w Torgau VII korpus trzeciego dnia bitwy pod Lipskiem, stoczony w dniach 16-19 października 1813 roku, przeszedł na stronę koalicji antyfrancuskiej.

Niemale straty musieli ponieść mieszkańcy podkaliskich wsi, na terenie których rozegrały się walki i późniejsze rekwizycje wojsk carskich. Niewątpliwie straty poniósł sam Kalisz. 14 lutego do miasta wkroczyły zwycięskie wojska rosyjskie, które zajęły się przeprowadzaniem rekwizycji oraz, jak podaje Janusz Staszewski, urządzeniem balów, na które zmuszone były przychodzić kaliskie damy³.

Bitwę pod Kaliszem rozegraną 13 lutego 1813 roku opisuje w swej książce Marcin Baranowski. Książka ukazała się w 2006 roku nakładem wydawnictwa Inforteditions w serii Bitwy/Taktyka (nr 9).

Autor urodzony w 1981 roku w Ciechanowie. W czasie pisania książki doktorant w Instytucie Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, obecnie adiunkt w Katedrze Historii XIX wieku tegoż Uniwersytetu. Jego zainteresowania badawcze skupiają się na historii wojskowości epoki napoleońskiej. Autor dwóch monografii, czterech edycji źródeł, kilkunastu przekładów i redakcji, kilkudziesięciu artykułów i recenzji naukowych publikowanych m. in. w *Roczniku Koła Naukowego Historyków Studentów KUL*

³ Janusz Staszewski, *Kaliski wysiłek zbrojny 1806 - 1813* (Kalisz: Towarzystwo Przyjaciół Książki, 1931), 95.

„*Ibidem*”, *Rocznikach Humanistycznych*, *Tekach Komisji Historycznej*, *Studiach nad epoką napoleońską* oraz *Czasach Nowożytnych*. Uczestnik kilkunastu ogólnopolskich konferencji naukowych i sympozjów. Stypendysta Rządu Republiki Francuskiej, Instytutu Katolickiego w Paryżu oraz Fundation de France. W 2015 roku wyróżniony przez Jury Nagrody im. prof. J. Skowronka za redakcję I tomu *Studiów nad epoką napoleońską*. W 2017 roku otrzymał Stypendium Cieszkowskiego.

Jak zaznacza we „Wstępie” autor: *Temat został potraktowany w ujęciu szerokim. Bitwa to nie tylko samo starcie zbrojne, ale cały splot wydarzeń, uwarunkowanych sytuacją polityczną i strategiczną, które do niego prowadzą. Dlatego, oprócz przedstawienia zmagania pod Kaliszem, konieczna stała się odpowiedź na pytania o przebieg działań wojennych na ziemiach polskich na przełomie 1812 i 1813 r., które doprowadziły wojska przeciwników do walki o miasto. Nie mniej istotne wydawały się kwestie przygotowania jednostek do boju, ich struktura organizacyjna, wyszkolenie, uzbrojenie i umundurowanie. Innymi ważnymi problemami, które starano się zaakcentować, było znaczenie Kalisza w sieci strategicznej Księstwa Warszawskiego, a także szereg elementów bezpośrednio kształtujących obraz bitwy. Wśród nich wymienić należy: ukształtowanie terenu, na którym rozegrała się walka, czynniki klimatyczne, sylwetki dowódców oraz skład ilościowy i jakościowy oddziałów (11-12).* Na wszystkie te pytania udało się odpowiedzieć autorowi w sposób rzetelny i jasny.

Książka składa się obok „Przedmowy” (6-9) autorstwa prof. Andrzeja Nieuważnego i „Wstępu” (11-15) z następujących rozdziałów: I. „Działania wojenne na ziemiach polskich w okresie od grudnia 1812 do lutego 1813 roku” (17-3) – w którym czytelnik znajdzie szkic sytuacji militarnej, jaka ukształtowała się w momencie przekraczania granic Księstwa Warszawskiego przez cofające się z Rosji oddziały napoleońskie, umieszczająca bitwę pod Kaliszem w ogólnym kontekście historycznym; II. „Charakterystyka wojsk” (35-7) – w rozdziale tym autor przedstawił dokładny opis organizacji i ekwipunku wojsk rosyjskich i saskich; III. „Bitwa o Kalisz” (89-45) – autor przedstawia w nim teren działań, dowódców obu stron - generała lejtnanta barona Ferdynanda von Wintzingerode oraz generała dywizji hrabiego Jana Ludwika Reyniera, skład i stan wojsk obu stron w momencie bitwy oraz przebieg bitwy; IV. „Ocena bitwy i jej skutki” (147-151); „Zakończenie” (153-154); „Aneksy” (155-165); „Przypisy” (166-188); „Spis map i schematów” (189); „Bibliografia” (190-195); „Summary” (196-197).

Ogromną zaletą pracy Marcina Baranowskiego jest baza źródłowa. Autor skorzystał z istniejących opracowań – zarówno polsko, jak i obcojęzycznych, pamiętników wojskowych polskich i obcych dotyczących 1813 roku oraz artykułów ukazujących się po bitwie w prasie warszawskiej i krakowskiej jak również z zasobów francuskich i rosyjskich archiwów. Ze źródeł francuskich, autor wykorzystał materiały znajdujące się w Archives du Service Historique de l'Armee de Terre w Vincennes, dotyczące generałów VII korpusu oraz stanu liczbowego tej jednostki. Z rosyjskich, materiały znajdujące się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojenno-Historycznym w Moskwie, na które składają się: „List generała von Wintzingerode do feldmarszałka Kutuzowa z 3 lutego [15 lutego] 1813 r.”, „Raport generała Saint-Priesta z 3 lutego [15 lutego] 1813 r.” oraz „Raport generała von Wintzingerode o bitwach pod Stawiszynem i Kaliszem”.

Cenną część omawianej pozycji stanowią aneksy. Autor zamieścił w nich relacje prasowe o bitwie pod Kaliszem zamieszczone w *Dodatku do Gazety Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego* z 27 lutego 1813 roku, oraz w *Gazecie Krakowskiej* z 3 marca 1813 roku.

Aneks II stanowi 10 rysopisów żołnierzy 132. regimentu piechoty, w opisach których pojawiają się wzmianki o bitwie pod Kaliszem. Jak zaznacza autor: *Ten skromny wycinek stanowi jedynie próbę zwrócenia uwagi na dość ciekawe i nietypowe źródła, które dosłownie i w przenośni mogą pomóc w nadaniu uczestnikom tamtych wydarzeń ludzkiej twarzy* (158). Aneks III przedstawia zmiany liczebności VII korpusu Wielkiej Armii w pierwszych miesiącach 1813 roku.

Całości dopełniają ilustrację, na które składają się mapy i schematy, pełnostronicowe rysunki żołnierzy saskich i rosyjskich autorstwa Roberta M. Jurgi oraz sylwetki dowódców obu stron.

Po bitwie pod Kaliszem lub, jak ją nazywa w swej pracy Marcin Baranowski, o Kalisz, nie pozostało zbyt wielu śladów, co jest zapewne jednym z powodów jej zapomnienia. Jednym z mankamentów omawianej pozycji, jest pominięcie ich przez autora.

W 1889 r. redakcja *Kaliszanina* nawoływała do zbiórki pieniędzy na pomnik mający upamiętnić bitwę z 1813 roku⁴, niestety, nie udało się tego dokonać aż do 1985 roku, kiedy to postawiono w Kokaninie, niedaleko cmentarza przy trasie Kalisz – Konin, mały pomnik w postaci głazu z metalową tablicą. Na wspomnianym cmentarzu pochowano ok. tysiąca żołnierzy poległych w bitwie, niestety dokładne miejsce, w którym tego dokonano, nie jest znane. W 2015 roku mieszkańcy parafii ufundowali na cmentarzu obelisk, upamiętniający poległych w bitwie żołnierzy.

Według *Kroniki Ochotniczej Straży Pożarnej w Pawłótku*⁵ oraz informacji uzyskanych od mieszkańców wsi, z bitwą związana jest figura Serca Jezusowego znajdująca się w Pawłótku, na miejscu której pierwotnie znajdowała się mogiła kilku poległych w bitwie żołnierzy. W Kronice czytamy: *... w miejscu położenia rozgałęzienia dwóch dróg wiodących, jedna na cmentarz w Kokaninie, druga wiodąca do wsi Kokanin. Jak mówią ustne podania przekazywane mieszkańcom wsi Pawłówek, że kult religijny najprawdopodobniej rozpoczął się w 1812 r. w czasie walk napoleońsko – rosyjskich na skrzyżowaniu tych dróg rozpoczynających się lasów została stoczona bitwa między dwoma wrogimi sobie wojskami napoleońskim i rosyjskim w której prawdopodobnie potyczce patrolów zginęło kilku żołnierzy z obu stron i być może, że w tej potyczce bojowej zginęli również synowie Narodu Polskiego, które zostały złożone do grobu i obok tego grobu został zawieszony Krzyż Chrystusa Pana i w okresach ulegających atmosferycznemu zniszczeniu został od nowa pobudowany z cegły postument na którym umieścił Krzyż Chrystusa Pana*⁶.

Pamiętką po bitwie jest także, znajdująca się w najbliższym otoczeniu kościoła pobernardyńskiego, obecnie Jezuitów, kolumna zwieńczona krzyżem. Kolumnę postawili Francuzi na wspólnym grobie około 300 żołnierzy napoleońskich, poległych lub zmarłych na skutek ran odniesionych w bitwie.

Istnieje również ciekawy i mało znany wpis dotyczący bitwy, znajdujący się w księdze parafialnej Kokanina, zamieszczony przez ówczesnego proboszcza księdza Stanisława Grygowskiego i przedrukowany w numerze 227 *ABC Kaliskie* z dnia 8 sierpnia 1933 roku. Przytaczam go tutaj *in extenso*, gdyż znakomicie oddaje ducha owej od dawna pogrążonej

⁴ *Kaliszanin* 43 (1889): 2-3.

⁵ Maszynopis w posiadaniu autora.

⁶ Zob. również: Stanisław Małyшко, *Przydrożne kapliczki, figury i krzyże na terenie Gminy Blizanów* (Blizanów: Wydawnictwo camVERS, 2016), 120-122.

w mrokach niepamięci bitwy: *W roku 1813 w dniu 13 miesiąca Lutego między wojskiem Rossyjskiem pod dowództwem JW. Generała Wicengerode awansującego, albo ścigającego wojsko Francuskie i inne sprzymierzone z jednej a wojskiem Saskiem i Polskiem pod dowództwem JW. Marszałka Francuzkiego Regnier cofającego się z rozbitym wojskiem z krajów Rossyjskich ku granicom swoim z drugiej strony, we wsi samej Kokaninie około kościoła i w omurowaniu dwórskiem ale szczególnie na błoniu przyległym zwanem Niedźwiady przypadła potyczka, która trwała ciągle i uporczywie od godziny trzeciej po południu do godziny ósmej w nocy. Wojska Saskiego tak piechoty jako i jazdy do tej bitwy użytecznego było męźnie walczącego dwa tysiące, armat sześciofuntowych sztuk 12, wojska Polskiego z różnych pułków zbieranego było dwa tysiące, wojska Rossyjskiego była liczba 22000 z kozakami. Siła można przemogła małą liczbę męźnie walczące wojska Saskie i Polskie, otrzymawszy plac i do ucieczki przymusiwszy, przystąpiwszy w nocy pod samo miasto Kalisz. Wojsko Rossyjskie z tryumfem wróciło się pod wieś Kokanin i rozłożyło się obozem na polach wprost młyna wietrznego od wschodu słońca i przez noc odpoczywało. W tej potyczce zginęło z obydwóch stron przeszło tysiąc żołnierzy tak na Niedźwiadach, we wsi Kokaninie i w tem zdarzeniu. Rannych z niebezpieczeństwem bardzo wiele. Wojsko Rossyjskie zabrało w niewolę Generała Saskiego Mostiz i Officerów kilkunastu wyższej rangi, żołnierzy dwieście, armat sztuk sześć i cztery wozy z amunicjami. Mieszkańcom wsi Kokanin zabrali wszystko a szczególnie co do żywności dla żołnierza potrzeba. Kościół w wielu miejscach od kul armatnich doznał wystrzałów ale nieszkodliwie, albowiem wokół niego stali Sasi i ci w niewolę wzięci wszyscy z dowódcami. Budowli żadnej nie spalili lubo wiele ognia z płotów robili. Na drugi dzień o godzinie 10 ruszyli przez miasto Kalisz i za nieprzyjacielem pospieszyli.*

Sięgając po książkę Marcina Baranowskiego czytelnik otrzyma pełny, klarowny i oparty na solidnej podstawie źródłowej obraz „przypomnianej” bitwy o Kalisz z 1813 roku.

Marcin Mikołajczyk